

İ S T E P K Ü L T Ü R Ü *

Prof. JOZSEF DEER

Eğer zayıf gözlerimiz, muazzam Eurazia kıt'asını bir dağın eteğinde uzanan bir saha gibi gözden geçirebilse, o zaman bu musavver manzarada muhtemelen dikkatimizi ilk sırada bu kıt'anın şimal ve cenup çevreleri arasında, Mançurya'dan tamamile Karpat dağlarının sarp eteklerine kadar boylu boyuna uzanan dar bölge çekecekti. İstep mıntıkası adı verilen bu bölge, bazı yerde solgun bazı yerde kestane ve siyah renkli toprağıle, şimalin orman mıntıkasının koyu yeşil renkli kısmından ve cenubun ova cihetinde Kafkas, Hindkuş ve Himalaya eteklerinin göklere yükselen kayalarile tahdit edilen nebatları mebzul subtropik bölgesinden bariz bir surette farkedir.

Açık ve ağaçsız bir düzlük olan istep, arazisinin bugünkü halini her türlü insan müdahalesinden azade olarak kazanmıştır. Sathının bilhassa Hazar denizi, Aral ve Balkaş göllerile hudutlanan şimal kısmını otlar kaplar: rusça ot ve çimen mânasını ifade eden *istep* adı da buradan gelir. Buradan cenuba doğru, otları bol ve kestane renkli topraklar, tedricen, yer yer çıplak ve ovalarla kaplı sahalara münce olur. Gerçi Pamir yaylası, Altay ve Tiyenşan dağlan, bu âdeta nihayetsiz ovayı iki kısma ayırırsa da,dağlık bölgenin boğazları ve geçitleri yine de her zaman gelip geçmeyi ve bununla istep mıntıkasının devamlılığını temin etmişlerdir.

Bu sahada daha tarihî zamanların fecrinde, öyle medeniyetler zuhur etmiştir ki bunlar bu bölgenin hususiyetlerine ve hayat şartlarına ahenktar bir surette intibak etmişlerdir. Şayet Eurazia'nın şimal, orta ve cenup kısımlarının coğrafi teşekkülü ile bu mıntıkada inkişaf eden insan medeniyetleri arasında aşikâr bir surette göze çarpan mutabakata işaret edersek, herhalde coğrafi amillerin tarih üzerinde icra ettiği faktör rolünü izam etmiş olmayız.

Şimalin orman bölgesinde, avcı-balıkçı kavimlerin ibtidaî camiaları yurda kavuşur ve mebzulen mahsul veren cenup topraklarında dünya tarihinin ilk köylü medeniyetleri inkişafa başlarken, istep mıntıkası da, âdeta kendiliğinden anlaşılacak bir şekilde büyük ölçüde çoban medeniyetinin hayat bahşeden arazisi haline gelmiştir. Arasına çiftçi kavimler istebin bazı yerlerine gelmiş ve orman mıntıkasının korkak sakinleri de arada bir bu sonsuz ovalara kaymışlarsa da, bu sahanın hayatında çobanlıkla yaşayan, din veya san'atın ifade kabiliyetinde olduğu gibi aileyi,

* Bu isim altında dilimize çevirdiğimiz bu yazı, müellifin Putperest Macarlar ve Hıristiyan Macarlar, Budapeşte (tarihsiz) adlı eserinin I. bahsini teşkil eder.

içtimaî, iktisadî hayatlarını ve devlet teşkilâtlarını kendi manzara ve benzerlerine çeviren göçebe kavimler yanında, yine de tâli derecede bir ehemmiyeti haiz olmuşlardır. O halde biraz mübalâğa ile istep mıntıkası tarihi, eski bir Çin tarihçisinin dediği gibi, kadim çağlardan itibaren "su ve ot arıyarak hicret eden" göçebe çobanlarının tarihi ile aynıdır diyebiliriz. Bu kavimlerin ruhî kabiliyetleri, seciyelerinden neş'et eden şahsî tahavvüller ve —Çin, Hindistan ve Yunan-Roma âlemi gibi— cenubun yüksek kültürleri ışığının sebep olduğu tesirler dışında, göçebe kavimlerin bir vahdet arzeden medeniyetinden, hattâ kültür çevresinden haklı olarak bahsedebiliriz.

Hayvan besleme ve çobanlık tamamen benzer mefhumlar değildir. Tabiatın bol miktarda ve hüdayı nabit olarak bahşettiği ihsanları, hiçbir esirgeme ve istikbal düşüncesi olmadan istismar eden avcı-balıkçı kavimler de, daha başlangıçtan beri köpek, koyun-keçi v.s. hayvanların yanında koca baş hayvan ve at beslemenin âdet olduğu anlaşılan cenubun çiftçi medeniyeti insanları gibi, ehli hayvanları beslemişlerdir. Lâkin, bu kavimlerde hayvan besleme tâli derecede olmasına ve hayatın esasını teşkil etmemesine mukabil, çobanların bütün ruhunu ve dünyaya karşı takındıkları tavır, onları ehlileştirilen ata, kocabaş hayvanlara ve koyun sürülerine bağlayan münasebetler tayin etmektedir. Hakikî çobanın biricik ciddî faaliyeti, büyük ölçüde hayvan ehlileştirmeğe, gayreti de ilk sırada hayvanlarının artmasına, müdafaasına ve ekonomik istismarına teveccüh eder. Tamamile bu yüzden hayvanlarını etlerle beslenmek için değil, daha ziyade sütleri için beslerler. Eurazianın cenup kısmının medeniyetlerinde sığır ve at herşeyden önce yük hayvanı, kasablık ve kurbanlık hizmeti görmesine ve sağılması daha uzun zaman meçhul kalmasına mukabil, çoban iktisadiyatında hayvanın hayatını esirgiyen bu istismar tarzı karakteristiktir.

Büyük sürülerin bir arada tutulması, otlakların tayini ve müdafaası, bedenî faaliyetten ziyade nezaret ve basireti icabettirir; insanı idareye, emretmeğe ve hâkimiyete hazırlar. Avcı kavimler, gıda olarak seçilen hayvana hürafe ile karışık bir korku ile baktıkları ve onu tabiat fevkindeki kuvvetlerin toplandığı bir mahlûk addettikleri halde, çobanın bakımlı sürüsü ile olan münasebetini tamamile fayda ve mantık prensipleri tayin eder. Bu kavimlerin his âleminde de totemistik unsurlar göze çarparsa da, bunlar asla korkak ve hürafelere bağlı orman sakinlerinin hayatındaki yeri işgal etmezler. Uçsuz bucaksız ovalardaki dolaşma, bütün azametile tecesüm eden gök kubbenin temaşası, insanın nazarlarını büyük kâinat münasebetlerine çevirir ve inaniş âleminde sema, ecrâmı semaiye ve aynı suretle tabiat kuvvetlerini müşahhaslaştıran ruh âlemi tasvirim ön plâna getirir. Hemen bütün göçebe kavimlerde şayanı hayret bir açıklıkla bir tek baş tanrı şeklinin temayüz etmesine götüren bu ruh âlemi ise, iradesini beşer muvacehesinde birçok mütenevvi alâmetlerle izhar eder. Çobanın

gözünde ehlileştirilen hayvan bütün muamma hususiyetlerini kaybetmişinden, vahşî hayvanlar ve bilhassa yırtıcı kuşlar, ilâhî birer haberci halini alır ve bunlar daimî surette şekil değiştirerek fanilere sokulurlar. Bu dinî esasa tekabül etmek üzere efsane âleminde ve san'atlerinde mitik mânalar ifade eden hayvan motifleri mühim bir yer işgal eder. O halde, göçebelerde emniyetli ve âkilâne bir hayat oryantasyonu ve aynı zamanda dinî bir dünya görüşü müşahede edilir: göçebe kavimlerini bilhassa işte bu kendine has düalizm temyiz eder.

Gerçi, istep mıntıkası sakinleri tarihî zamanlarda artık birçok hayvan nevinde sahip bulunur ve çok taraflı çoban hayatı sürerlerse de, hayat tarzlarının asıl manzarasını yine de büyük ölçüde at yetiştirme teşkil eder. Euraziayı hemen iki kısma ayıran ve eski çağlardan beri vahşî hayvanların klâssik diyarı olan istep mıntikasını, bu hususiyetinden ancak son asır mahrum etmiştir. İstep dünyasının Altay ve Tiyenşan dağlarına kadar uzanan garbî kısmında *equus Gmelini*, *Antonii* denilen at yaşamıştır. Bu hayvan ufak yapılı, demirkırkı renginde, nisbeten uzun ve ince bacaklı, mağrur başlı bir at tipi olup bu cinsin ahfadı olarak bugün safkan arap ve ingiliz gibi asil cinsleri görüyoruz. Haddizatında büyük Moğol ovası ile bir olan istebın şark kısmının da kendine has Moğol midillisi (*equus Przewalski*) denilen yabanî atı vardı ve bu 5-15 hayvandan mürekkep sürüler halinde yaşayan yelesi dik, kısa ve kalın boyunlu hayvanın göze çarpan hususiyeti biraz Öne doğru eğerek taşıdığı büyük başı idi. Bu iki cins atın ehlileştirilmesi Euraziada eski çağların karanlığına kadar çıkar, ve tabiatın bahsettiği imkânlarla uyarak at, istebın ehli hayvanı karakterini iktisap etmiştir.

Bu sahada teşekkül eden çoban medeniyeti, mütamadî yer değiştirmeye olmadan tasavvur edilemez. İstebın deniz seviyesinden yüksekliği ise aynı derecede olmadığından, iklim tesirleri de bazı bölgelerde başka başka zamanlarda hissedilir. Bunun neticesi olarak hayvanların otlatılmasına yarayan ot da, tabiatile her tarafta çoban ve sürüsünün aynı zamanda emrine amade bulunmaz. İnsanın, hayvanlarına gerekli şartları her zaman temin edebilmesi için göçebe çobanlığa, nomadlığa ihtiyacı vardır. Öküz, reneyiği, koyun ve domuz, insana sadece gıda temin ettiği, yer değiştirmeye ya hiç yaramadığı veyahut pek az yardım ettiği halde, sür'ate malik ve binek olarak alıştırılan at, bu muhitte insanın ictinap edilemez arkadaşı, hakikî bir müttefikî halini alır. At olmadan istenildiği tarzda sür'atli yer değiştirmeye, mer'aların önceden seçilmesi ve aynı zamanda yarı vahşî hayvanlarının gerekli müdafaası ve bir arada tutulması, hülâsa bütün büyük ölçüdeki çobanlıkla sistemli olarak bağlı bulunan hususların tasavvuru imkânsızdır. At olmasaydı, Eurazia'nın istep adamı yerleşik kavimlerini çoktan aşan, yıldırım çabukluğuna ve delip geçme hassasına malik bulunan muharebe tarzını asla teşkil edemez, hunların, avarların ve gök türklerin dev cüsseli imparatorlukları meydana gelemezdi. Eski bir Çin tarihçisinin de dediği gibi, "Hun kavmi muharebede ve mücadelede im-

paratorluğunu at sırtından tesis ile yüzlerce şimalli kavim üzerinde hâkimiyetini temin etmiştir". At, bu kavimlerin düşüncesinde âdeta şahsen muharebeye iştirak eden bir kimse olmuş ve böylece İç-Asya türklerinin M.s. VIII. asırdan kalma kitabelerinden de öğrendiğimiz gibi, sadece kahramanlıklarını değil, aynı zamanda her defasında rengini, cinsini ve tahini öğrendiğimiz bir unsur halini almıştır. Hattâ, bazı kabileler için bir kısım at cinsleri o kadar karakteristiktir ki, adlarını bile sevdikleri atlarından almaktadırlar. Peçeneklerin herbir kabilesinin birer at rengine izafe edilen adlan bulunduğu gibi, sair Türk kavimlerinde de kabileler, "*Ala-yuntlu* "alaca atlı" ve *Toraygır* "dor aygır" tarzında isimler almaktadırlar.

İsmen tanıdığımız at yetiştiren kavimlerden ilki, M.ö. VI. asırda cenubî Rusya bozkırlarında görünen İrani iskitlerdir. Bugüne intikal edebilen resimlerin şهادetine göre bunlar, ilâhlarını da ancak at sırtında tasavvur edebilmişler ve çobanlık hayatından çiftçiliğe geçen ırktaşlarına köle muamelesi yapmışlardır. O halde at, insanın bütün ruhî halinde nâzım bir mevki işgal etmiş ve yalnız hayatında değil ölümünde de ona refakat etmiştir. Atlının defin adeti buradan neş'et ettiği gibi, daha ilk Kuban-kültürü adı verilen karakteristik hatıraların, mağrur prens mezar yığınlarında (kurağan), artık teşekkül etmiş bir merasim olarak önümüze çıkmaktadır.

Bu kavimlerin içtimaî ve siyâsî teşkilâtları da çobanlık hayat tarzına intibak etmektedir. Göçebe cemiyetinin en küçük teşekkülü, hakikî mânasiyle ailenin, yani ebeveyn ve çocuklar dışında yetişmiş torunların ve onların ailelerinin dahil bulunduğu kan rabitasına dayanan topluluk veya boydur. Boylara, muhtelif merasimlerle kan akrabalığına kabul edilen fakir yabancılar da iltihak edebilmişler ve bunlar bu suretle diğerleriyle birlikte müşterek sürünün ve mer'anın da sahipleri haline gelmişlerdir. Bu boyların kabarmasile dallanıp budaklanma ve bazı kolların ayrılması başlar; lâkin bu hareket kan akrabalığı şuurunun ve müşterek ecdat kültürünün ortadan kalkmasını icabettirmez. Bütün teşkilât, beraber yaşama ve müşterek servetin muhafazası prensibi üzerine kurulduğundan, topluluk içerisinde en yaşlısı olan boy reisi, hudutsuz bir iktidara sahiptir. Çinliler, her ne zaman göçebelerin nev'ine münhasır aile hayatından bahsettilerse, infiallerini ifade edecek şiddette tabirler bulmakta güçlük çekmişlerdir: "Hunlarda babalar ve oğulları aynı çadırda beraber yatar ve uyurlar. Baba öldüğü takdirde, oğulları babalarının annelerinden sonra teehhül ettiği bütün kadınlarla izdivaç ederler. Eğer kardeş ölürse, diğer kardeşleri bütün kadınlarını kendileri alır ve onlarla evlenirler". Hem bunu şu sebeple yaparlar "zira, boyun başına gelebilecek her hadise onların aleyhine olacaktır". Bütün göçebe kavimlerde rastlanan bu garip adetin gayesi, duldarın vefat eden kocalarının serveti ile ailenin mal ortaklığından ayrılmasına ve böylece yeni bir izdivaç yoluyla başka bir boyun zenginleşmesine sed çekmek olduğu aşikârdır. *Leviratus* adı verilen bu adeti, göçebe devri izlerinin bariz bir tezahürü olarak eski macarlarda da buluyoruz.

Bazı boylar, hukukî, iktisadî ve askerî bakımlardan tam bir birlik teşkil eder ve âzalarının her biri müşterek sürülerin ve mer'aların sahipleridirler. Yazın boy reisinin idaresi altında mer'alarında dağınık olarak göçebelik eder, kışın ise mevsimin güçlüklerini ve tehlikelerini birleşik bir kuvvetle karşılamak üzere bir arada konaklarlar. Kışlak olarak ekseriya baharın ilk feyezanlarına karşı da bir müdafaa temin eden ve ırmaklar kenarında uzanan tepeleri seçerler. Bu kışlaklar sırasında birçok boyun sürülerile beraber nisbeten dar bir yere sıkıştığı ve böyle zamanlarda bazı boyların, dal ve ailelerin menfaatinin çarpıştığı ve bunun neticesi olarak da bütün beraber kışlayan topluluğun sulh ve emniyetini ihlâl eden kavgaların ve silâhlı çarpışmaların kolayca meydana geldiği vakidir. Böylece kışlaklardaki ikamet, zarurî olarak boylar arasında temasın bazı nevilerini inkişaf ettirmiş ve bunlar zamanla ananevi ve müesses bir hal almıştır. Boyların kışın bir arada yaşamalarının tevhit ettiği problemler, bazı büyük otorite sahibi boy reislerine, münazaalarda hâkim hizmetini görmek fırsatını vermiştir. Bunların icraatı başlangıçta bir müessese vasfını taşımamakta ve ekseriya tavzif ve bilhassa seçme vukubulmadan münhasıran servetlerine, boylarının silâhlı kuvvetine veyahut ta otoritelerine dayanarak hâkim vazifesini görmektedirler. Bu hâkimler, daha sonra yavaş yavaş devamlı bir nüfuz tesis eder ve tekerrür eden kışlamalar devamınca boyun bütün topluluğunun idaresini de ellerine alırlar. Bu taktirde vazife çevreleri hâkim hizmetini aşar, zira adalet işleri dışında kışlakların tayini veya silâhlı teşebbüslerin tertibi gibi mühim işlere de şamil olur. Bu tarzda meydana gelen birlik yaz devresinin geçmesile dağılmadığından, kışı beraber geçiren boylar şimdi artık devamlı olarak bir tek reisin idaresi altında bulunurlar.

Böyle birer boy gurubun serveti ve harp kudreti, dolayısıyla yaşama kabiliyeti, daima idarecisinin meharet ve ihtiyatkârlığına, kahramanlık ve kurnazlığına bağlıdır. Eğer lüzumu kadar bu kabiliyetlere sahip bulunur ve halkına otorite ve servet temin edebilirse, o vakit başka boylar ve onlarla kışlayan birlikler de bunlara katılır, idaresine boyun eğerler; boyun eğmedikleri takdirde, servet üstünlüğü ve silâhlı kuvvetlerin fazlalığı onları buna mecbur eder. O halde göçebeler çevresinde, siyasî teşkilatlanmanın ilk tohumları ailevî, içtimaî ve iktisadî esaslardan âdeta hissedilmeden büyür ve bu samimî bağlılığını daha uzun zaman muhafaza ederler. Göçebe topluluklarının idarecisi, daima birtek boyun ve onun içinde de bir tek aile menfaatlerinin, iktidarının ve zenginliğinin mümes-silleridir. Böylece siyasî-askerî sevki idare zamanı, çobanların aslında vahdet arzeden içtimaî ve iktisadî topluluklarına, bölünmeyi ve hiyerarşiyi sokuyor ve bu zamandan itibaren şahısların, ailelerin ve boyların yerini bütün toplulukta daima reise olan uzaklık veya yakınlık, sıkı veya gevşek münasebet tayin ediyor. Sonradan iltihak eden boylar, eskilere nazaran daha mütevazî haklar iddia edebilirler ve onlara ancak daha zayıf bir

mer'a, kışlak olarak ta daha az müsait bir yer düşer. Şu halde, göçebe kavimlerin teşkilâtı, daima kapalı veya açık yollarla iktidarı gasba fırsat verir, cermenlerde rastlanan ve cemiyeti birlik haline getiren ortaklık ruhunun izlerine onlarda asla rastlanmaz. Boy camialarının idarecileri, ganimetlerin en büyük kısmını, mer'aların en iyilerini ve bunun dışında daha fazla mikyastaki imtiyazların pek çoğunu kendilerine temin ederler. Bununla beraber, bu suretle teşekkül eden hâkimiyet, her nevi aristokrat, hattâ despotik manzarasına rağmen dahi, kaba bir cebir sisteminin tahakkuku mânasını ifade etmez. Bu iktidar gasbının hakikatte veyahut da işlerin tabiat fevkindeki nizamında kök salan otorite esası vardır ve bu, reisi vazifesini ifaya ehil kılar, ona bağlı kimselerin gözünde iktidarı kendiliğinden anlaşılır bir hale getirir.

O halde bu çoban topluluklarını bir arada tutan en büyük kuvvet, otoritedir. Ağır tabiat şartları içinde yaşayan ve açık isteblerin pek çok tehlikelerine maruz bulunan göçebe çobanın gözünde, ister bedenî, isterse ruhî kabiliyetler bakımından olsun göze çarpan reislik istidadı, onun hesabına daima bir nevi tabiat fevkindeki kuvvetin mevcudiyetini ispat eder. Tabiata hakimiyetin ibtidaî mertebesinde gerçekten insan, zarurî olarak mevcudiyetinin bağlı bulunduğu kudretlerle ruhî bir rabıtaya girer: iptidaî insanın ruhunda bir nevi hayvan ve nebatlara karşı hurafe kabildinden duyulan hürmet (totemizm), bu suretle teşekkül eder ve bu tıbbı boy reisi, asilzade veya hükümdarın dinî ibadeti gibidir. Göçebe camiasının reisi de, kabiliyetlerine güvenerek adamlarının yalnız otlatma tarzına veya sair sulh zamanındaki icraatına değil, komşulara hücumu, hayvanlarının ve kıymetli mer'alarının yağmasına dair dahi olsa, sözlerine ve emirlerine körü körüne itaat edeceklerine bel bağlıyabilir. Böyle zamanlarda mağlûblar, içtimaî ve siyasî mertebenin en aşağı sınıfına girer ve tekerrür eden seferler neticesinde bir insan tabakası diğer bir insan tabakası üzerinde yükselir.

Bu garip "üst üste tabakalanma" sistemi, göçebe devletinin çığ gibi büyümesinin sebebini bizim için anlaşılır bir hale getirir. Bir müddet için Çin'in hâkimiyeti altına giren gök-türkler, VII. asrın sonuna doğru eski hanedandan birinin idaresi altında istiklâllerine tekrar kavuşarak yeni bir imparatorluk tesis ettiklerinde, halefler bu meşhur hadiseyi şu müteakip ve karakteristik sözlerle ebedileştirmişlerdir: "Atam kağan, onyedî adamile ortaya atıldı bunun haberi yayılınca şehirlerde bulunanlar dağlara çıktılar ve dağlarda bulunanlar da indiler ve toplandıkları zaman artık yetmiş kadar idiler. Tanrı onlara kuvvet verdiğinden, atam kağanın ordusu bir kurt gibi ve düşmanları da kuzular gibi idiler. Şarka ve garbe seferler ederek insanları topladı ve onları bir araya getirdi, artık yediyüz kadar olmuşlardı. Yediyüz kadar olduklarında, atalarımın türesi gereğince imparatorluğunu ve kağanını kaybetmiş olan milleti, cariyeye ve kul olmuş milleti, Türk türesi bozulmuş olan milleti nizama koydu ve onlara cesaret verdi."

İstilâları ve yabancı kavimlerin yenilmesini, daima yeni tebaanın teşkilâtlandırılması, "nizama sokulması", yani başında bir reisin ve kabilesinin bulunduğu hiyerarşiye intibakı takibeder. Reisi ne kadar kudretli olursa, tebaası da o nisbette müsait bir duruma kavuşur, aynı zamanda reisi de adamlarının idaresinde daha bağımsız bir hale gelir. Aile çevresinden başlıyan teşkilâtlanma, gittikçe siyasî ve askerî monarşi manzarası kazanır: bir arada kışlıyan boy camiası kabile haline gelir ve kabileler benzer teşekküllerin müttefiki olarak kabarırlar; sonunda eski Eurazia'nın karakteristik siyasî teşekkülü olan ve "dünyanın dört cihetini" kaplıyan imparatorluk doğar ve içinde reisin tahtı, mansıpların alacalı gurubu ile çevrilmiş bulunur; burada artık boylardan ve kabilelerden müstakil olarak idare, merkezî iktidarın elinde toplanmış bulunur. İktidar rasyonelleşir, imparatorluk artık yabancıların ve kölelerin omuzlan üzerinde irtifalara yükselir. Çok tabîî olarak mağlûp, kendisi de muharip bir çoban olduğundan, aynı suretle galibe iltihak eder ve diğer kavimlerin mağlûp edilmesile fatihlerin kendisinden aldıklarını tekrar kazanmaya çalışır: "bu zamanda kölelerin de köleleri, cariyelerin de kendi cariyeleri vardı. . . imparatorluk okadar büyüktü". Aslı ordu zamanla ayrılır ve yeni yeni ganimetlerle büyüyen hayvanlarile bundan böyle reisleri takibetmez; bunun yerine yeni işgal edilen herhangi bir memlekette çadırını kurar ve orada hem kendisinin ve hem de beyinin menfaatlerini temsil eder. Mağlûp kavimlerin iltihakile daima yeni yeni insan dalgası, fatihin silâhlarını ileriye götürür; öyle ki bu tarzda büyük ölçüde bir teşebbüsün son safhasında, ilk müteşebbis kavmi artık çok ince hâkim bir tabaka temsil eder. Nitekim bu vakayı İskit, Hun ve Gök-Türk devlet teşekkülleri misalinde çok iyi görüyoruz.

Muharebe ve imparatorluk tesis tarzının bu hususî tabiatına tekabül etmek üzere, istep hayvan mevcudu da daimî bir surette sahip değiştirir ve tabiatile en iyi mer'alara her defasındaki idareci tabaka el koyar. O halde, göçebe dünyasının siyasî ve iktisadî tufeyliliği, aynı zamanda, hayvan mevcudu, buna en muvafık bir surette ihtimam gösterenlerin elinde bulunduğu müddetçe, çobanın iktisadî menfaatlerine de hizmet eder, bu suretle muharebe göçebe iktisadî hayatında içtinap edilemez bir hal alır. Zira, devamlı harblerin fıkdanı, fakirleşme ve cılızlaşma emarelerini doğuracaktır. Tamamile bu yüzden, göçebeler yerleşik ve ziraat yapan kavimlerin çevresine düşseler dahi, yine de eski hayat tarzlarını terk edemezler: ya düşmanlarını alteder ve onları köle durumuna sokarlar, yahut da birbirini takibeden şiddetli hücumlar sonunda inhilâl ederler. Eğer komşuları, göçebelerin akın ve yağma teşebbüslerine engel olabilecek kadar kuvvetli ise ve onları nisbeten dar bir yere sıkıştırabiliniirse, o zaman mazide franklar tarafından dizginlenen avavlar misalinde olduğu gibi, veyahut ta zamanımızda Rus hâkimiyeti altında yaşlıyan Tatar-Türk kabilelerinde müşahede ettiğimiz üzere, dejenere bir hale gelirler. Yüksek medeniyete

sahip komşuları, onların taarruzlarını alelade haydut maceraları sayarlar; halbuki onlar, yalnız istebini ve bizzat kendi hayatları kanununun fasılasız hareket ve harp emrini takibetmektedirler. Fakat dünya tarihindeki ehemmiyetleri, bu yağma akınlarında ve çığ gibi büyüyen ve aynı sür'atle dağılan imparatorlukları meydana getirmekle nihayete ermiş değildir. Aynı zamanda cenup ülkelerinin çiftçi kavimleri üzerine yerleşerek büyük ölçüde burjuva devletlerini kuranlar, merkezileştirilmiş siyasî ve askerî teşkilâtı ve inkişaf etmiş edebî ve sınaî kültürü hayata davet etmek suretile ilk hakikî yüksek kültürlerin yaratıcıları da onlardır. Mezopotamya Sümer imparatorluğu, Küçük-Asya Hitit devleti ve aynı suretle Çin ve İran yüksek medeniyeti de muhtemelen böyle göçebe bir üst tabakaya medyun olsa gerektir. Nitekim o medeniyetler, bu çobanların teşkilâtçı kabiliyeti olmadan asla, ulaştıkları yüksek mertebeye erişemezlerdi.

Bu üstüste tabakalanma sistemi bize, atlı göçebe kavmi teşekkülü ve imparatorluk tesisinin hususî tabiatını anlatmaktadır. Çoban camialarile alâkadar olarak devletten ve imparatorluktan bahsettiğimiz zaman, bu kelimelerin ifade ettikleri modern mânaları sadece bir tarafa bırakmalıyız; zira göçebelerin devlet ve imparatorlukları, ziraatçı ve şehirlerde yerleşik insanların millet ve devletlerine nazaran, tamamen başka prensiplere göre meydana gelir. Şahsî tahavvüller dışında, istep âleminin kültürü vahdet arzeder ve esasını ilk sırada atlı göçebe iktisadî, içtimaî ve siyasî şekli meydana getirir. Bu kültür çevresinde İndo-cermen menşeli iranlılar yanında, baş mevkii türkler ve moğollar alırlar; fakat —göreceğimiz gibi— finugorların Oğur adı verilen şark dalı da at besleyicidir. Bu muhtelif dil ve etniğe mensup kavimler, hayat tarzının müşareketi dolayısıyla yine de kolayca birbirini bulurlar. Atlı göçebe iskitler kendilerini, ziraat hayatına intibak eden arkadaşlarile bir saymadıkları halde, aynı medeniyete mensup, fakat başka ırktan ve dilden kavimler arasında birleşme ve karışma imkânları mevcuttur. Bu kültür çevresinde herhangi fatih bir kavmin aslî adının başka dil ve ırktan kavimlere teşmil edilmesi hergünkü hadiselerden biridir. Bu hadise, siyasî birliklerin burada kavimlerin ihtiyarî buluşmaları ile değil, fakat münhasıran organizasyon ve "nizama koyma" yoluyla meydana geldiğini göstermesi bakımından faydalıdır ve meydana gelişleri reisin muvaffakiyetlerine tamamen bağlı bir haldedir. M.s. VIII. asırdan kalma Orhon kitabelerinde "ülkeleri olanları ülkesiz kıldık, kağanları olanları kağansız kıldık. Onları diz çökmeğe, baş eğmeğe zorladık. Türgiş kağanı artık türklerim, kavmim arasında idi" cümlelerini okuyoruz. Şu halde, alâkadar kavmin kağanının iktidarı altında yaşayan herkes Hun, Avar, Türk ve Moğoldur. Asya Hun devletinin kurucusu olan Mao-tun'un M.ö. 176 da Çin imparatoruna gönderdiği kısa beyanat, göçebe bir devletin kuruluş tarzını her nevi uzun izahlardan daha iyi aydınlatmaktadır. Bu beyanatında "Tanrının inayeti, subay ve erlerinin yiğitliği ve atlarının mükemmelliği sayesinde" yirmi altı devleti

yendiklerini ve "bu suretle bütün yay kullanan kavimlerin hunlar haline geldiklerini" bildirir.

İstep kavimlerinin "devlet telâkkisine" göre, şekilsiz insan kütlesi ancak bir teşkilâtçıya, hükümdara ve hanedana kavuştuğu zaman bir kavim haline gelir. Gök-türklerden kalma kitabelerin birinde şu fevkalâde karakteristik satırları okuyoruz: "yukarıda Türk tanrısı ve Türk kudsilei şöyle karar vermişler: Türk kavmi yok olmasın ve yeniden bir kavim olsun diye babam Elteriş kağanı, anam Elbilge hatunu semanın zirvelerinden yardım gören bu kimseleri kaldırmışlar. Atamı kağan ve anamı hatun mertebesine çıkararak aynı gök, şimdi de beni kağan yapmıştır." Gök-Türk telâkkisine göre, dirayetli ve tanrı tarafından irsal edilen bir reis olmadığı takdirde halk sefalette mahvolacağı için hükümdara, kağana ihtiyaç vardır: "yukarıda tanrı ve aşağıda yer buyurduğu için milletimi gözünün görmediği, kulağının işitmediği yerlere, ileri gün doğusuna, sola şimal tarafına, geri gün batısına, sağa cenup tarafına düşen ülkelere karşı götürdüm. Sarı altınlarını, ak gümüşlerini, darılarını, binek atlarını ve kıs: aklarını, kara samur ve gök sincap kürklerini, türklerime, kendi kavmime kazandırdım., Göçebe dünyasının hükümdarı meziyetlerini zikretmeden tebasına hitabedememektedir: "Zengin olmıyan bir kavmin kağanı oldum. Kağan olduğum zaman ise sefil kavmi toplattım, fakir halkı zengin kıldım, az kavmi çok kıldım. Acaba ey Türk kavmi bu sözlerimin doğru olmıyan tarafını bulabilir misiniz?"

Bütün bunlar kağan ve onun etrafında vücuda getirilen nizam olmadan düşünülemez ve bu sebeple halkın mes'ut olması için de hükümdara ve adamlarına karşı kayıtsız şartsız itaattan başka birşey icabetmez "Ey Türk kavmi! kağanından, beylerinden ve ülkenden ayrılmazsan işin daima iyi gidecek ve birşeyden endişen olmayacak". Bu sebeple de göçebe telâkkisine göre hükümdarı terketmek kadar büyük bir kabahat güç işlenebilir. Çin'in hâkimiyeti altında yaşıyan Türk kabileleri kendilerine bir kağan seçmeğe karar verdiler. Fakat bundan sonra kağanı terkediyor ve tekrar çinlilerin hakimiyeti altına giriyorlar: "Lâkin Gök-Tanrı o zaman şöyle dedi: ben size kağan verdim, onu terkettiniz, tekrar (Çin'e) tabi oldunuz. Bu sebeple Gök-Tanrı mahvolmalarına muvafakat etti. Türk kavmi yok oldu, bozuldu, mahvoldu". O halde yalnız kağan bir kavmi kavim haline getirebilir ve teşkilâtsiz insan sürüsünü imparatorluğa çevirir: "Elteriş kağan faaliyet göstermeseydi bugün ne kavim ne de imparatorluk bulunurdu; o bulunduğu için ülkeden ülke kavimden kavim olmuştur". Şu halde kavmi ayakta tutan kağan ve hanedanıdır; emniyetini, refahını, giyimini ve her günkü ekmeğim de onlar temin ederler.

Bu sebeple göçebe hükümdarının elinde, bizim Avrupalı düşüncemizin tasavvur edemeyeceği tarzda bir iktidar toplanmıştır. Dünya tarihinin en büyük ölçüdeki despotları herhalde büyük İran kırılları, yahutta daha sonraki Roma'nın ilâhlaştırılan kaysarları değil, belki de Hun, Gök-

Türk ve Moğol hükümdarları idiler. Bu göçebe camialarında prens, kademeli insan ehramının sırtında baş döndürücü bir irtifaa yükselir: bu, itiraz tanımayan ve buna tahammülü olmayan bir kimsedir. Adı geçen ve büyük Asya Hun imparatorluğunun sonraki banisi olan Moa-tun'u, babası tahtına verasetten mahrum ettiği ve yalnız bin kişilik atlı idaresine memur ettiği zaman, ihmale edilen prens, maiyetini kendine has bir tarzda mutlak itaata alıştıırır, onlarla hergün at sırtında gezer ,ve kendisi her nereye ok atarsa onların da aynı tarzda hareket etmelerini emrederdi. Önce vahşi hayvanlara ok atıyor ve başka tarafa ok atanları rnerhametsizce öldürüyordu. Sonra muhteşem binek atına ve karısına sıra geliyor, fakat "daha o zaman da maiyetinde, kımıldamayan ve ok atmıya cesaret edemiyenler oluyordu; lâkin Mao-tun bunların hepsini boğazlatıyordu. Aradan çok geçmeden bir av esnasında ok ile hükümdarın atını öldürdüğü ve maiyeti de istisnasız ona refakat ettiği zaman, kendini rahatça onlara emanet edebileceğini anlamıştı. O vakit babası ile ava çıktı ve üstüne okunu fırlattı; bunun üzerine bütün maiyeti aynı hedefe nişan aldı ve hükümdarı öldürdüler. O vakit Mao-tun analığını, küçük kardeşlerini ve kendisine itaat etmeyen devlet adamlarını öldürterek bizzat hükümdar oldu,,. Çin imparatoru bunun haleflerinden birine hakaret âmiz bir haber gönderdiği zaman, Mao-tun'un muazzam imparatorluğu artık çinlilerin önünde âciz bir vaziyete düşmüş bulunuyordu. Bunun üzerine Hun hükümdarı, bu hakarete şahit olan bütün maiyetinin başını kestirmişti. Bu hudutsuz despotizm, bütün göçebe devlet teşekküllerinin ve bunlar arasında en azametlisi olan Cengiz han'ın Moğol imparatorluğunun en bariz vasıflarından biridir. Nitekim, Cengiz han'ın tüzüğünde şu tarzda bir talimata rastlanır: "En büyük beylerden biri prene karşı bir hakaret işlemişse ve prens onun cezalandırılması için bir kölesini gönderirse, bu (köle) en aşağı mertebeden de olsa ve emredilen ceza ölümü mucip dahi olsa, emir yerine getirilinceye kadar önünde eğilsin". Otoritenin yalnız başına bu misallerden de anlaşılın hudutsuzluğu, göçebe mutlak hâkimiyeti köklerini, yalnız başına imparatorluk teşkilinin iktisadî menfaatperestliğinde ve otomatik olarak talim edilen disiplinde aramıya engeldir.

Bu kavimlerin menşelerine müteallik an'aneler, imparatorluklarının teşekkülüne dair hakikî vak'aları, mitik ve dinî tahayyül âleminin sislerine bürüyor ve bu mitlerden ise hanedan kurucusunun siması, tabiat fevkindeki kabiliyetlerle kuşatılmış olarak zuhur ediyor: "yukarıda mavi gök ve aşağıda yağız yer yaratıldıkta ikisinin arasına insan oğlu yaratılmış, insanların üzerine atalarım Bumin kağan ile İstemi kağan oturmuş". O halde, tanrının irsal ettiği kağanın hâkimiyeti, hemen hemen dünyanın yaratılmasıyla muasırdır, ve halkedilmesi de bütün ihtimallere göre, büyük tekevünî münasebetler nizamına bağlanmaktadır. Böylece, göçebe hükümdarı arz üzerinde ulûhiyeti temsil etmekte ve hakikatte onun "lût-ile" hüküm sürmektedir; Hun hükümdarı Çin imparatoruna m şabih

olarak "Semanın oğlu" ,Gök-Türk kağanı "Tanrıya benzeyen gökte doğmuş" bir zat, Tuna putperest bulgarlarının reisi "Tanrı tarafından ikame edilmiş prens"tir. Hazar kağanına ise, faniler gözlerini bile çevirmezler ve eğer ordusunun başında nadiren atı üzerinde giderse, önünde güneşe benzeyen bir cisim taşınır ve muhariblef bakışlarını buna çevirirler.

Fakat bu ilâhî lütufkârlık, hıristiyan kavimlerin Dei-gratia'sına nazaran başka sebeplere dayanmaktadır. Ortaçağın kuvvetli hıristiyan inancına göre, ilâhî yardımdan ancak lütufkâr, âdil ve sulhperver hükümdarı faydalanabildiği halde, istep çocuklarının telâkkisine göre bu, her türlü şahsî şartların ve meziyetlerin dışında kalan bir hibedir. Şu hale göre, Tanrının gönderdiği ve mucizevî imtiyazların mes'ut sahibi olan hükümdarın başında "İütfu ilâhî" sallanır ve daha beşiğinin üzerine, tabiat fevkindeki hadiselerin gölgesi iner. Bundan böyle mevcudiyetini beşerî hamilelik yoluyla değil, ilâhî bir müdahaleye medyundur ve bu ekseiya vahşî bir hayvan, çok kere de kuş şeklinde teecessüm eder. Hunlara komşu göçebe bir kavim hükümdarının kırlara terkedilen oğlunu karga ve kurt besler, göktürklerin cediti babası insan ve anası kurt olarak doğar, bugünkü kırgızlar da kendilerini hâla kırlara koğulmuş bir kadın ile baykuşun izdivacından neş'et etmiş sayarlar. Göçebe kavimler hükümdarlarının armaları da menşe efsanelerine bağlıdır. Gök-Türk kağanının muhafızları kendilerini kurt tesmiye eder, "kurtlardan neş'et ettiklerini ve menşelerini unutmak istemediklerini" söylerler. Kağan çadırının önünü kurt başı süsler ve Çin imparatoru da ona, kurt resmile müzeyyen bir bayrak göndermek suretile iltifatta bulunur. Cenubî Rusya ve Macaristan'da ele geçen ve İskit bakiyeleri sayılan o güzel ve sitilize geyik tasvirlerini de, her halde hükümdar armaları saymak yerinde olacaktır.

Bu nevi fevkal'ade hamil ise, daima tanrıların mevcudiyetine ve vasıta olduklarına delâlet ettiği gibi, hanedan cedlerine de fârik iyi hasletler temin eder. Gök-türk menşe efsanesinin bir varyantına göre, kurt anadan doğan oğlan fevkal'ade kabiliyetlere malik bulunduğu, rüzgâr estirdiği ve yağmur yağdırdığı halde, babasının alel'ade bir kadından doğan çocukları basit insanlardı. Herodotta kaydedilen ve gökten yağın kızgın altın evaniye, yalnız hükümdarlığa namzet sayılan en küçük oğlanın temas edebildiğini anlatan İskit menşe efsanesi de, bu bakımdan çok karakteristiktir.

O halde, eski İskit tasvirlerinin yanlış anlamıya mahal kalmıyacak tarzda ifade ettiği gibi, ilâh hiç bir ön şarta lüzum olmaksızın, mes'ut namzede kırallık ünvanını tevcih eder. Bu tasvirlerde tanrı ve kırallık, at sırtında ve biribirinin karşısında oturur ve tanrı kollarını açmış, elinde iktidar alameti olan kadeh ve mızrakla hükümdar namzedine yaklaşır ve atlarının ayakları altında ezilen düşmanlar uzanır. Burada, atlı göçebe hayat tarzının "kademeli" teşkilâtı ve ilâhî lütufkârlık düşüncesi, kendi samimî bağlariyle önümüze bir tablo halinde serilmiş bulunmaktadır.

Hükümdara ait bu lutuf, onun tensibile imparatorluğun en büyük ünvanlarını taşıyan ve dolayısıyla bizzat hükümdar gibi aynı mümtaz kabiliyet ve iyi hasletlere sahip bulunan kimselere de intikal eder; "bunlar bilge kağanlar imiş, yiğit kağanlar imiş, beyleri de onlar gibi bilge ve cesur imişler". Burada da mümtaz sınıf kan verasetine bağlı bulunduğundan, göçebe kavimlerin bir kısmında başlıca büyük memuriyetler, tıpkı hükümdarlıkta olduğu gibi kan esasına dayanan dinastik temellere istinat eder. Bu ilâhî lutuf telâkkisi ise, bütün Ortaçağ hıristiyan devlet hayatının temelini teşkil eden ehliyet mefhumunu tanımaz. Bu sebeple, göçebelerde tebaanın amme işlerine müesses bir surette müdahalesi asla inkişaf edememiş ve Avrupa kavimleli siyasî teşkilâtının en fârik vasfını teşkil eden bu hususiyet, nihayet bu kavimleri modern devlet tarzına doğru sevkettiği halde, göçebeler çevresinde ve şarkta umumiyetle despotluk hakim olmuştur. Şayet hükümdar yine de sukut eder ve tebaası ona yüz çevirirse, bunun sebebi asla hükümdarın liyakatsiz idaresi sayılmaz ve daima onun beşerî iradesinin tesirinden uzak bir hadise, meselâ kuraklık, tabîî âfetler veya düşmanın tahribkâr bir hücumu sebep gösterilir. Eğer bu hadiseler çok kere tekerrür ederse, göçebe bunları, semanın ve kâinatın kendi hükümdarına yüz çevirdiği ve hükümdarının tabiat fevkindeki kudretlerle olan hayırhah temasını kaybettiği tarzında tefsir eder. Karakteristik Asiyaî bir düşünce olan bu telâkki, kâinatla olan imtizacın araştırılmasında meydana çıkmış ve bir felsefî görüşü olarak Çin'in *tao* nazariyesine munsap olmuştur.

Herneyî teşkilâtın yukarıdan, hükümdardan neş'et ettiği bu kendine has cemiyet sisteminde, hükümdarı tebaaya majik usullerle izah edilen tali ortaklığı itikadı bağlamaktadır. Hükümdar "kağan oldum, zira bu benim yüksek vazifemdi" beyanında bulunur ve halk da kağan olmasaydı "ne kavim ve ne de imparatorluk olurdu" diye ilân eder. Hükümdarın üzerinde, görülmiyen ilâhî bir lutuf sallanır ve göçebe kavimlerin hükümdarları, adamlarının gerçek birer siyasî Mesihleridir ; halkla olan münasebetleri, peygamberlerin mü'minlerle olan münasebetlerin aynıdır. Burada beşerî hâkimiyetin karakteristik, zamandan ve kültür çevrelerinden müstakil bir tezahür şekline karşı karşıya bulunuyoruz : reis prensibinde ve kavim haline gelme vecibesinde yüksek bir kültür ve ifade şekilleri arasında, aslında göçebe devlet teşekküllerindeki gibi, kuvvetlerin zuhur ettiği bu günkü Almanya misaline müracaat etmemiz kâfidir.*

Bir kavim, tanrı tarafından irsaledilen hükümdar başında beklediği müddetçe yaşayabilir ve imparatorluk ta refaha kavuşur ; bu sebeple göçebe düşünüşüne göre hükümdarın ölümü, aynı zamanda kavmin de ölümü demektir. Bu korkuyu yalnız tabiat fevkindeki inançlar değil, bundan

* Üzerinde neşir tarihi bulunmayan bu eser, 1936-37 yıllarında intişar etmiştir sanırız. Buradaki telmih, daha ziyade o zamanki Almanya'nın Hitler idaresine uygundur.

da ziyade dünyevî bir endişe, hükümdarın göçmesile onun eseri olan insan tabakalarının mevcut nizamının yıkılması, imparatorluğun çökmesi ile carî nizamın icablarına göre o zamana kadar üst tabakada bulunanların bunun altına gömülmesi ve sürülerle mer'aların o vakta kadar eh iyilerine sahip bulunanların, bunları kaybetmesi endişesi besler. O halde bir imparatorluğu zarurî bir inhilâlden ve tebaasını tehdit eden ölümden kurtaracak olan nedir? Bu ancak, ölen hükümdarın oğlu veya kardeşi gibi kan varisi ve seleflerinden kan yoluyla intikal eden hasletleri de tevarüs eden birinin tahta çıkarak bu mazhalîyetlerle cemiyet ve imparatorluğun mevcut nizamını koruyabilecek bir haleften başka birşey olamaz.

Dinasti prensibi, kan hukuku adı verilen yoldan tahakkuk eder ; o halde, şahsî siyaset eserinin müesses bir hale gelmesi, "ilâhî lutfun günlük hale gelişidi" (Max Weber). Bu sebebden göçebe devleti, dünya tarihinin en dinastik bir tarzda bina edilmiş bir teşekkülünü de ."Atam, Türk Bilge kağan iktidarı ele aldığında, namı beyler ve halk sevinçli ve tatmin edilmiş idiler... Atam öldüğünde ise tanrının iradesile kağan olarak bu imparatorluğun idaresini ben üzerime aldım. Ben iktidarı ele aldıktan sonra namı beyler ve halk yeniden sevindiler ve tatmin edilmiş oldular, öyleki o zamana kadar ölmek istiyormuş gibi yas tutuyorlardı ve işte şimdi bana mütevekkil gözlerle bakıyorlar." Hükümdarın göçebe defin adetlerinde de bu telâkki gerçekleşir ve halk ölümü sanki sahnede oynuyormuş gibi canlandırır. Asya Hun hükümdarını "ona yakın kimselerden yüzlercesi, ölümünde de kendisini takib etmektedir" ; gök - türklerde de defin merasiminde hükümdar ve kavmi arasındaki münasebetlere dair telâkinin ifadesine rastlanır : "Bütün bu insanlar saçlarını kestiler, kulaklarını ve yüzlerini parçaladılar. İyi binek atlarını, kara samur ve gök sincap kürklerini getirdiler ve bütün bunları büyük sayıda ona takdis ettiler." Burada takdis edildiği bildirilen hayvan ve eşya yukarıda gördüğümüz gibi -, kavmi için temin edilmesini kağanın kendisine bir şeref saydığı hayvan ve eşyanın aynıdır. Halk, servetini ve zenginliğini, hattâ bizatihi hayatını, hükümdara borçlu bulunduğundan, defin merasiminde tebaa, bu hayırhahlığına mukabelede bulunur. İnsan ve mal takdisile yapılan defin, tabiatıyla yalnız hunlara, gök - türklerle, veya daha umumi manada Türk kavimlerine has bir adet olmayıp, bütün Eurazia atlı göçebe kültürüne mahsustur. Kuban ırmağı boyunda ele geçirilen ve Skolot veya İskit gibi herhangi bir İranî kavme ait olması gereken büyük mikyastaki kiral mezarlarının hazineleri ve kurbanları da esasında, Hun hükümdarlarına ait olup Moğolistandaki Noin - Ula da açılan mezarlarda rastlanan defin merasimini ve böylece hakimiyet telâkkisini, hemen aynen aksettirmektedir.

Bununla beraber, bu çok kuvvetli dinasti telâkkisinin, bu aniden kurulan muazzam imparatorlukları yalnız bir arada tutmağa yaramadığı ve parçalanmasını da çok defa hazırladığı vakidir. Eğer hakimiyete liyakat hakkını, dinastiyi kuran müşterek cedden neş'et etme keyfiyeti veri-

yorsa ve hükümdarı halkın idaresine muktedir kılan majik kuvvet kanda mündemiç ise, damarlarında mitik ceddin kanı akmakta olan herkes bu imtiyazların sahibidir. Tamamiyle kan esasına müstenit otoriteye karşı gösterilen bu hudutsuz riayet, dinastinin bütün azalarını tahta namzed saydığından, tevarusun mantıkî nâzımı addedilen "veraset hukuku" teşekkül edemiyor. Tebaa bu hususta tamamen passif hareket ediyor ve ancak dinastinin şanını veyahut da hakimiyetini tehlikede gördüğü takdirde harekete geçiyor. Tebaanın nazarında müteveffa hükümdardan sonra, küçük yaştaki oğlunun veya onun ağbeysinin hüküm sürmesi tamamen farksızdır ve onun için bu meseleyi dinastinin bizzat kendisinin halletmesi lâzımdır. Göçebe kavimlerde, hükümdara halef tayininde göze çarpan kayıtsız şartsız hükümlerlik kudreti, ölen hükümdarın bazan oğlunu, bazan da kardeşini namzed seçmekle nihayetlenir. Yalnız, hükümdarın ölümünden sonra bütün akraba, soy ortaklığını ileri sürerek tahta hak iddiasında bulunur ve çok defa bu meseleyi silâh kullanarak halletmeye de alışkındırlar : "sen ve ben aynı surette kağan oğullarıyız, o halde her ikimizin de babasına halef olmağa hakkımız vardır". Taht etrafındaki hukukun bu son derece geniş manadaki tefsiri, ergeç tam bir vuzuhsuzluğa sevketmiş ve akrabanın mücadeleleri çok kere göçebe kavimlerin düşmanlarına, meselâ şarkta Çin'e ve garbde de Bizans'a taht kavgalarını sun'i olarak tahrik ve istismarda bulunmağa bol miktarda fırsat vermiştir. Asya Hun imparatorluğu inhilâle başlayıp ta bunların bir kısmını hakimiyetleini tanımağa mecbur ettikleri zaman çinliler, henüz istiklâlini muhafaza eden imparatorluğun diğer kısmını, hükümdarını öldürmek, memleketini yirmi kısma ayırarak herbirinin başına dinastinin diğer kolundan aynı seviyede yirmi hükümdar yerleştirmek suretile zararsız bir hale getirmek istiyorlar. Bu devlet teşekküllerinin beklenmiyen bir çabuklukla dağılması ve yerlerine yeni isimler altında ve yeni bir hanedanın idaresinde imparatorlukların doğuşu, ancak bu suretle izah edilebilir ve bunlar öncekilerden yalnız ismen ve idareci tabaka bakımından farklıdırlar.

Bütün arkaik insan medeniyetlerinde olduğu gibi göçebe kavimleri kültürü de askerî ve sivil vazifeler arasında fark tanımaz; bu fark ancak ziraat ve sanayi ile iştilal eden kimselerden müteşekkil, daha yüksek kültürlerde daha bariz bir hal almıştır. İstebin haşin tabiat şartları, hayat için, sürüleri için, mer'a için ve yağmalar için girişilen muharebeler, şahsını, ailesini ve malını muhafaza etmek isteyen herkesi asker olarak yetiştiriyor. Göçebe kavimleri askerî kültürünün bu kendiliğinden anlaşılır halini, çocukların terbiyesi çok daha iyi gösterir. Bir Çin tarihçisine göre Hun çocukları "koyunlara biner, yayları gerer, ve kuşlara, farelere ok atarlar ; daha büyüdükleri zaman tilki, tavşan avlarlar". O halde terbiye büyüklerin hayatına şuurlu bir hazırlıktır ve genç yaşta icra ettikleri ok atma ve atabinme mümaseseleri daha sonra tekâmül etmektedir. Muharebenin bu adeta hırfet nev'inden ve her günkü hadise olması keyfiyeti,

Eurazia istebinin muhtelif ırk ve dilden olan kavimlerinin, hemen hemen aynı denecek kadar müşâbih muharebe tarzına ve silâhlara sahip olmalarını intaç etmektedir. Asya Hun hükümdarı "yay kullanan kavimlerin büyük ailesinden" bahseder ve gerçekten bu kavimlerin harp hayatının asıl rengini, at sırtından ok atma teşkil eder ve komşu yüksek kültürlerin istebe kadar ulaşan teknik ve taktik yenilikleri, bu hayata başlıca ufak değişiklikleri idhal etmektedir.

Daha sonraki bozkır kavimlerinin birbirlerine ve yerleşik komşularına karşı giriştikleri muharebelerde, istisnasız olarak kullandıkları taktiği, M. ö. VII. asırda Tuna ve Don ırmakları arasındaki istebde zuhur eden İrani iskitler, daha o zaman tamamiyle tekemmül ettirmişlerdi. At ve yayın üstün bir tarzda kullanılmasına dayanan bu göçebe muharebe tarzı, o zamanki teknik imkânlarla nazaran "uzak mesafe muharebesi"nin gerçekleşmesi idi ve cenubla garbın yüksek medeniyetlere sahip kültürlerinin yayalarına ve böylelikle yakın mesafe muharebelerine istinat eden stratejisine nazaran tezat teşkil ederdi. Muharebeye, büyük bir hamle yapan atlı hücumu ile başlanır ve bununla düşmanın aniden imhasından ziyade birliklerinin dağıtılması gayesi güdüldü. Yıldırım sür'atine malik atlılar kısa bir zaman süren ok yağdırma veya göğüs göğüse muharebeden sonra sahte bir ric'atle firara başlar ve her istikamete kaçarak ancak ağır bir takibe elverişli olan düşmanın muharebe saflarını bozarlardı. Bu sıralarda yanlarda gizlenen süvari kıt'aları, geri dönen firarilerle birlikte onları takibe koyulan düşman üzerine saldırır ve bu suretle onları kolayca altederlerdi. Bu techizat ve taktik, yerleşik kavimlere karşı göçebelere büyük bir üstünlük sağlamış ve onları ergeç muharebe tarzlarını değiştirmeye zorlamıştır. O halde hafif süvarilerin Avrupa harp tarihinde o kadar büyük bir yer tutan nev'i, göçebelere mirasıdır. Tabiatile bütün bozkır kavimleri müsavi askerî kudrete sahip değillerdi ve aralarında göze çarpan farklar da sadece sayı bakımından izah edilemez. Burada teşkilât tarzı esastı; zira dağınık ve gevşek bağlarla birbirine bağlı, fakat büyük sayıdaki göçebe cemiyetleri, iyi teşkilâtlanmış akrabalarının hakikî büyük fatih kavimlerine has askerî faaliyetlerine asla sahip bulunmamışlardır. Nitekim Bizans'ın inkişaf etmiş harp bilgisi, "tek bir reis idaresinde muharebe eden" göçebelere, birçok reis idaresinde ve "tenbelce" yaşayanlar arasında fark gözetmiş ve öncekileri nisbetsiz derecede tehlikeli saymıştır. Eğer birkaç misal vermek gerekirse hunların, gök - türklerin ve moğolların harp idaresi, artık çoban göçebelere tabî harp kabiliyetinin basit bir istismarı ve büyük küteller yolu ile kıymetlendirilmesinden çok farklıdır. Devlet ve içtimaî teşkilâta gözümüze çarpan iktidarın büyük ölçüdeki rasyonelleşmesi, burada da kusursuz olarak yerine gelir. Hükümlerlik kudretinin hudutsuz tazyiki altında, göçebe imparatorluğunda teşkilâta esas olan boy ve kabileler kaybolur ve ordu onluk, yüzlük, binlik hattâ onbinlik birliklerde toplanır. Asya hunlarında ve sonraları

moğollarda, hükümdar tarafından büyük makamlara nasbedilen kimseler, böyle onbinlik birliklerin başında bulunurlar ve bunlara tümen adı verilir ki macarca *tömeny* kelimesi de - bununla alâkalıdır.

Devlet teşkilâtı gibi harp cihazı da dinî mahiyettedir. Hükümdarın iktidarı kâinatla olan münasebete, "semanın iradesine" istinat ettiğinden, göçebeler bu selâmet bahşeden ahengi harp idarelerinde de sağlamayı arzu ederler. Meselâ hunlar, ay kültlerine uygun olarak ayın ilk günlerinde veya bedritam esnasında hücumu geçer ve ay sonlarına doğru ordularını geri çekellerdi. Bundan başka mitolojilerinde muayyen renklerle sembolleştirilen dört cihete de mühim bir yer verilirdi. Hun hükümdarı çinlilere karşı sefer ettiği zaman çinliler, onun ordusunun bazı cenahlarında muayyen renkteki atların sıralandığını ve bunların o cihetin tahayyül edilen renklerine göre seçildiğini hayretle görmüşlerdi. Hun hükümdarı, burada da kendisine kâinat kuvvetlerinin yardımını onlarla olan münasebeti vasıtasıyla temin etmek istemişti. Sair kavimlerde ise bazı mukaddes sayılar, temamilen amelî hayat tezahürlerinde de büyük bir yer işgal etmiştir. Meselâ moğollar, hükümdar hanedanının menşe efsanesinde yer alan oğlanların sayısına uygun olarak ordularını daima üçlü birliklere ayırırlardı. Bu cihet oriyantasyonu ve kozmik harmoni aranması, harp idaresinin dışında imparatorluğun mülkî idaresinde de görülürdü. Bir kavmin telâkkisinde güneş veya ayın daha fazla hürmete lâayık tasavvur edilmesine göre, imparatorluğu sağ veya sol kısımlara ayırırlar ve bunlardan biri diğerine nazaran daha ulvî addedilirdi. Hükümdardan sonra sağ ve sol makamları gelir, bunlar imparatorluğun bu yönlerini idare ederler, hattâ gök - türklerde rastladığımız gibi imparatorluk ikiye de ayrılır ki bu ikilik onlarda daha başlangıçta mevcuttu.

Ohalde göçebe içtimâî ve idarî teşkilâtı, hertürlü iktisadî menfaat prensibi dışında, aynı zamanda kozmik sebeblere de istinat eder ve bundan dolayı bu kavimlerin bütün hayat tezahürleri muayyen dinî tezahürlere bağlanmıştır. Mitolojileri dünyevî hayatın ahvalini aksettirir : tıpkı göçebelerin "tabakalara" ayrılan içtimâî hayatı gibi, sema da tabakalara bölünür. İnsan ehramının başında hudutsuz iktidarı ile hükümdarın bulunması gibi, Gök - Türk itikat âleminin on yedi katlı semasının en yüksek dairesinde de baş tanrı bulunur ve hükümdar çadırında devlet ileri gelenlerinin kağanı ihata etmesi gibi, demonların renkli dünyası da onu çevirir. Göçebeler bu baş tanrıyı güneş, ay ve umumiyetle gök kubbe ile aynı sayarlar.

Hayatlarının tertibinde görülen fevkalâde menfaat güderlik, devlet teşkili kudretlerindeki şiddet, her günkü hayata kozmik mana verilmesi hep, bu kavimleri vahşî ve yalnız insan öldürmeğe muktedir, tahribe hâhişkâr ve barbar saymamıza engeldir. Sahip buldukları ifrat siyasî ve askerî hassa, büyük hükümdarlarını, bir Mao - tun'u, Attilâ'yı ve Cengiz hanı ise âdeta azamet cinneti gibi görünen iktidar hırsı tavsif eder ve bu

ancak dünyanın dört cihetindeki kavimlerin mağlup edilmesile tatmin edilir. Fakat manevî servetlere ve sulhperver meşgalelere karşı da duygusuz değillerdir. İtidalsiz teşkilât enerjisi ve insan tabakalarının kan ve demirle vuku bulan inşası, gayri müsait tabiat şartlarının kucagında yaşayan insanın daimî muharebelerle kendisinin ve hemcinslerinin hayatını ve servetini israf ettiği göçebe dünyasına, yine de nisbî bir sulh getirmiştir. Mamur büyük imparatorlukların kurulmasını takib eden devirler gibi sulh zamanlarında bu göçebeler, cenup kültürleriyle şimalin orman mıntıkası mahsul ve mamulleri arasında canlı bir mütevassıt ticaret faaliyeti göstermişler ve aralarında meselâ Volga bulgarları ve hazarlar gibi bazıları da tüccar birer kavim haline gelmişlerdir. Bu kavimlerin büyük bir kısmı müstakil bir yazı sistemine sahip bulunmuş ve bilhassa gök - türkler, zamanımıza öyle kitabeler hediye etmişlerdir ki bunlar yalnız onların hayat nizamını öğrenmek bakımından çok mühim olmakla kalmamış, birbiri takibeden fikir ritimleri halinde, âdetâ san'atkârane bir surette kendi âlemlerinin hayata, ölüme, muharebeye ve teşkilâta müteallik tasavvurlarını ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Tezyini san'atları, günlük hayatın ihtiyaçlarına hadim olmuş ve meydana getirdikleri hususî ve tezyini maksada matuf hayvan motifleri, onların mitolojileri ile sıkı bir münasebette bulunmuştur. Hayatı kendilerine göre bir izah tarzları bulunmuş, dirayetli şeflerin idaresinde eski hayat tarzlarını da terk edebilmişlerdir. Bu kavimler sadece uzak şark'ın yüksek kültürlerinin teşekkülünde kat'î bir yer işgal etmekle kalmayıp, macarlar ve bulgarlar gibi müstakil kavimler yolu ile hıristiyan kavimleri camiasına da intibak edebilmişlerdir.

Avrupa kavimlerinin şuurunda bu kavimler hakkında, daha Herodot tarafından, eserinin iskitlerden bahseden faslında meydana getirilen eski bir tasvir yaşamakta devam etmiştir. Antik dünya, kendi hayat tarzından mühim bir surette farkedilen bu kavimlerin yaşayışında bilhassa etnik farklar görmesine mukabil, bu antik an'anenin bütün esaslı unsurlarına tevârüs eden hıristiyan Ortaçağı, bunlardan artık nefret, istihfaf ve korku ile bahseder. Bu devir, Hun, Avar gibi "İskit" milletlerin zuhurunu, ahretin yaklaştığına alâmet ve onları son hüküm gününün mübeşşiri olarak görüyor, ye'cüc me'cüc gibi Tevrat'ın kaydettiği ve Allahın seçkin kavmi üzerine ceza olarak salıverdiği guruh İle aynı sayıyordu. Bu tasvirleri hatıralarda yaşatan, ye'cüc ve me'cüc kavimlerinin refakatinde şeytanın dünya üzerinde zuhur edeceğini ve serbesti kazanacağını bildiren an'ane bilhassa, havarî Yahya'nın ilhamına ait kitabıdır, ve ona göre hadise Milâdın bininci yılında vuku bulacaktır. Böylece, göçebe kavimler, Garp Ortaçağı şuurunda hıristiyanlık ve onun medenî, siyasî nizamı ve gündelik hayatına müteallik icabatına ait olan kuvvetlerin tecessümü halini almıştır. Organik bir tarzda bu iskitlere ait olan herşey, tıpkı ok atma ve hileli muharebe tarzı, yahut at eti yeme gibi daimî meskenlerin yokluğu, çadırda ikâmet ve sürülerle dolaşma da hepsi, yalnız dinde değil, bütün

hayat tarzında tebeyyün eden barbarlık ve putperestlik alâmetleridir. Hıristiyan usulünde — *more christiano* — yaşamak, hıristiyan Ortaçağı için dinin zevahirini kabulden ziyade bir mana ifade etmiş ve bu, yerleşmenin ve zıraatle meşgul olmanın icablarını da nefsinde toplamıştır.

IX. asrın fecrinde, şarkın rüyet ufkunda zuhur eden ve her şeyi ile bu göçebe dünyasının çocuğu olan yeni göçebe (Macar) kavmi, işte bu hıristiyan Avrupa ile hasmane bir tezat teşkil eden göçebe kültürünün mümessili idi.

Macarcadan tercüme eden :
Hungaroloji öğ. görevlisi
Dr. Şerif Baştav